

המדרש לפני חז"ל: מבט חטוף בפרשנות המקרא הקדומה

מאת פרופ' יעקב כדורי

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמִּלְדָּתְךָ
וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָה. וְאָעֲשֶׂה
לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכָה וְאֶגְדְּלָה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה.
וְאַבְרָכָה מְבָרְכִיךָ וּמְקַלְלֶךָ אֲאִר וְנִבְרַכְוּ בְּךָ כָּל
מִשְׁפַּחַת הָאֲדָמָה. (בראשית יב:א-ג)

כאן נכנס אברהם לתמונה בפעם הראשונה (או כמעט בפעם הראשונה: שמו מוזכר בין בני תרח, בפסוקים האחרונים של הפרק הקודם). והינה האל מבטיח לו כל מיני דברים טובים: "אעשה לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך" וכו'. מדוע? מה עשה אברהם עד כה כדי לזכות לדברים אלה? זאת השאלה שעליה ביקש המדרש הקדום לענות.

יש להעיר כאן שדרך הפרשנות הקדומה אינה דומה לפירושים המוכרים לנו מתקופות מאוחרות יותר, דוגמת פירושיהם של חז"ל או של פרשני ימי הביניים. פירושים אלה כולם נהגו לצטט שתיים-שלוש מילים מתוך פסוק מסוים ואז לתת את דעתם למשמעות הפסוק. לא כן דרכה של פרשנות המקרא

תפקידו העיקרי של המדרש הוא לפרש את כתבי הקודש, דהיינו להסביר כל פרט בטקסט העלול להעלות קושי בעיני הקורא. כיום המילה "מדרש" מציינת בעיקר את מדרשי חז"ל (חכמינו זיכרונם לברכה), כלומר המדרשים הכלולים במשנה ובתוספתא, בתלמודים ובשאר הכתבים המיוחסים לחז"ל שהועלו על הכתב למן סוף המאה השנייה לספירה.

אולם המדרש לא נולד יש מאין בימי חז"ל. מלבד דוגמאות מעטות בתוך ספרי התנ"ך עצמם, שלל רב של מדרשים קדומים נתגלה במגילות קומראן ובספרים החיצוניים (כלומר אוסף הכתבים היהודיים שחוברו בתקופת הבית השני אך לא נכללו בקאנון של כתבי הקודש). ברצוני להדגים כאן את הרובד הקדום הזה של פרשנות המקרא בתוך כדי בחינת כמה דוגמאות אשר נועדו לפרש את סיפורו של אברהם אבינו.

סיפור אברהם מתחיל ביציאתו מאור כשדים, כפי שמסופר בפרק יב של ספר בראשית:

**הַבֵּיטוּ אֶל אַבְרָהָם אֲבִיכֶם וְאֶל שָׂרָה תְּחוּלְלֶכֶם
כִּי־אֶחָד קָרָאתִיו וְאַבְרָהָהּ וְאַרְבֶּהָו. (ישעיהו נא:ב)**

"אחד קראתי", כלומר אותו לבדו, ולא את שאר בני משפחתו, ומשום כך זכה אברהם לברכת האל בבראשית יב: "אעשך לגוי גדול ואברכך". סביר להניח כי פירוש זה משתייך לשלב קדום מאוד בהתפתחות המדרש, שהרי הוא מופיע במקורות רבים מתוך הספרים החיצוניים, בין היתר ב"ספר יהודית", המתוארך בדרך כלל קרוב לסוף המאה השלישית או תחילת המאה השנייה לפני הספירה.

ספר זה אינו עוסק בעיקר בענייני פרשנות המקרא. מחברו ביקש לספר סיפור עלילה פשוט. הגיבורה, יהודית, הורגת את הגנרל האשורי הולופרנס ובכך מצילה את ארצה ואת עמה מציפורני האויב. אבל בתוך כדי הסיפור שילב המחבר פה ושם קטעים מתוך פרשנות המקרא הידועה לו. בעניינא דנן, כאשר האשורים עמדו לפלוש לתוך ארץ יהודה, סיפר המחבר כי אחד המפקדים נשאל על אודות מקורו של עם ישראל, ותשובתו הייתה כדלקמן:

העם הזה ילדי כשדים הם. ויגורו בתחילה בארם נהרים כי לא אבו ללכת אחרי אלהי אבותיהם אשר היו באור כשדים. ויצאו מדרך אבותם וישתחוו לאלוהי השמים, האל אותו [עתה] ידעו, ויגרשום [הכשדים] מפני אלהיהם וינסו אל ארם נהרים ויגורו שם ימים רבים. ויאמר להם אלהיהם לצאת מארץ מגוריהם וללכת ארצה כנען. (יהודית ה:ו-ט)

הגנרל המספר את כל זה אינו נוקב בשמו של אברהם: הכול נאמר בגוף שלישי רבים: "הם". דומה כי לא סביר שאחד מבעלי בריתו של הולופרנס ידע את שמו של אברהם, אך הנאמר כאן תואם לחלוטין את המוטיב המדרשי הנידון לעיל: אברהם יצא מאור כשדים כאשר הוא הבין שעבודת אלילים אינה

המשתמרת בספרים החיצוניים. במקום לצטט את הטקסט ולפרשו, כתבים אלה משכתבים אותו, ובכך מפרשים אותו. למשל, הפרשן מחליף מילה לא מובנת במקור במילה אחרת, הידועה לקהל הקוראים. גישה זו באה לידי ביטוי גם ביחידות גדולות יותר: הפרשן מספר מחדש סיפור שלם מן התורה, מוסיף לו יסודות חדשים (עד כדי שיחות או אירועים שלמים), הנועדים לנמק מרכיב במקור שטעון הסבר או להצדיקו. דומה שהפרשן יצא מתוך ההנחה כי רוב קוראיו יודעים את סיפור המקור ואף את הקשיים הכרוכים בו, והשכתוב מכוון להציע פתרונות לקשיים אלו.

בפרק הנידון בספר בראשית אין – ולו קצה החוט הדק ביותר – להסביר מדוע הבטיח האל לאברהם את מה שהוא הבטיח. אין ספק שחכמי קדם יגעו זמן רב עד שמצאו תשובה אפשרית לשאלה זו. ברם בשלב מסוים העיף פרשן אלמוני את מבטו קדימה, לפרק האחרון של ספר יהושע, שם נמצא כתוב:

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי
יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַנְּהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם
תָּרַח אָבִי אַבְרָהָם וְאָבִי נַחֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים. וְאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר
הַנְּהָר וְאוֹלַךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן. (יהושע כד:ב-ג)

במבט ראשון קטע זה אינו נראה ראוי לענות על הקושי הכרוך בבחירת האל באברהם, שהרי כתוב בו שכאשר אברהם היה "מעבר הנהר" (כלומר במסופוטמיה על נהר פרת), הוא, אביו ואחיו עבדו יחד אלוהים אחרים. אין עבירה חמורה מזו בכל התורה, והינה שלושתם אשמים בה. אם כן, מדוע "לקח" האל דווקא את אברהם משם – אותו ולא את אביו או את אחיו? מזה התפתח הרעיון שאברהם היה שונה מאביו ומאחיו. הם עבדו אלוהים אחרים, אבל בשלב מסוים הכיר אברהם באל האמת והפסיק להשתחוות לפני אלילי שווא. לכן האל בחר בו והביא אותו לארץ כנען. בעיני פרשני קדם פירוש זה התיישב יפה גם עם פסוק מסוים מתוך ספר ישעיהו:

לפי התורה אברהם היה יליד אור כשדים. לארץ הזאת יצא מוניטין מיוחד בתקופת הבית השני: היא נחשבה למרכז ידיעת "חוכמת הכוכבים", כלומר האסטרונומיה והאסטרולוגיה. כל יליד הארץ הזאת נחשב אפוא למלומד בתנועות השמש, הירח והכוכבים עד כדי כך שהמילה "כשדאי" ביוונית ובארמית הייתה שם נרדף לאסטרונום או לאסטרולוג.

בעיני יוספוס ופרשנים אחרים נמצא קשר ודאי בין העובדה שאברהם היה הראשון לטעון שיש רק אל אחד בעולם לבין מקום היוולדו. הודות לידע האסטרונומי שלו הבין אברהם שאף אחד מגרמי השמיים אינו שולט בעולם, כי "אילו היה בהם כוח, הרי היו יכולים לדאוג לסדר טוב אצלם עצמם". המילה המתורגמת "סדר טוב" כאן היא ביוונית τᾶξις (אגב המילה הזאת נכנסה פעמיים לשפה שלנו בעת העתיקה, בצורות "תכסיס" וגם "טקס", אלא שכאן הוראתה היא אכן "סדר" או "סידור טוב ומתאים"). למה רומז יוספוס? בזמנו כולם (ולא רק תושבי כשד!) ידעו כי השנה השמשית היא בת שלוש מאות שישים וחמישה ימים ועוד רבע יום. "איזה מספר מביך!", טוען כאן יוספוס. אילו באמת שלטה השמש בעולם, היא ודאי הייתה בוחרת לעצמה מספר עגול ומכובד יותר – לעשות את השנה השמשית לבת מאה ימים בדיוק או אלף ימים. המספר 365.25 נבחר אפוא בכוונה, על מנת להראות שהשמש אינה קובעת את מסלולה בשמיים. הוא הדין גם באשר לירח. השנה הירחית היא בת שלוש מאות חמישים וארבעה ימים. גם זה אינו מספר יפה. יתרה מזו, הירח לכאורה לא הצליח לכפות על השמש להתאים את השנה שלה לשנתו, וגם לא ההפך – הוכחה נוספת לכך שלא זה ולא זו שולטים בעולם. טיעון זה תופס גם באשר לכוכבי הלכת, שגם מסלוליהם אינם מגלים את הערך הרצוי של τᾶξις. מתוך שיקולים אלה הגיע אברהם למסקנה שאל אחד, הנסתר מעין אנוש, קבע את כל המספרים האלה, ושרק אותו ראוי לעבוד.

*

אלא אשליה. לפי ניסוח המחבר, הוא האמין ב"אלוהי השמים", כינוי לאלוהי ישראל, שהיה נהוג בתקופתו של חיבור זה.

גרסה אחרת של אותו המוטיב נמצאת בספר "קדמוניות היהודים" של יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס). אף שהוא הכריז בתחילת ספרו המפורסם כי הוא יספר רק מה שכתוב בכתבי הקודש, שילב יוספוס מדרשים רבים בשכתובו. דוגמה לכך היא גרסתו לציאת אברהם מאור כשדים:

וכשהגיע לשנת השבעים וחמש לחייו, עזב את ארץ כשדים על פי הדבור ועבר לארץ כנען והתיישב בה והשאירה לבניו אחריו. הוא היה מוכשר לענות בכל עניין והיה נאמן על שומעיו ולא טעה בשום מסקנה ממסקנותיו. ולכן התחיל להגות מחשבות נעלות יותר על המוסר מאשר כל שאר הבריות, והחליט לחדש ולשנות את האמונה באלוהים שהיתה מקובלת אצל כל בני אדם. הוא היה אפוא הראשון שהעז להכריז שקיים אל אחד יוצר הכל; ואם יש וגם בתוך שאר הדברים נמצא מה שגורם לתוספת אושר, הרי כל אחד עושה זאת במצות אלהים ולא בכוח עצמו. מסקנה זו הוציא מהשנויים החלים בארץ ובים, בשמש ובלבנה ובכל אשר בשמים: אילו היה בהם כוח, הרי היו יכולים לדאוג לסדר טוב אצלם עצמם; ועכשיו שהם חסרים אותו הסדר, הרי ברור שגם הדברים המועילים שבהם הם לנו ליתר עזר, אינם מעמידים לרשותנו בכוחם של אלה, אלא בכוח מי שמצווה עליהם זאת, ולו לבדו יאה ליתן שבח והודיה. (קדמוניות היהודים 1:154-156)

לפנינו אותו המוטיב הנראה לעיל: אברהם הוא שגילה כי יש אל אחד בלבד בעולם: כל האלים האחרים אינם אלא הבל וריק. בקטע דלעיל מתייחס יוספוס גם לשאלה אחרת: מה הביא את אברהם למסקנה זאת – עניין שספר יהודית לא התייחס אליו.

ואת המקדש כולו. מעשה זה הוא שחייב אותו ואת בני משפחתו לעזוב את אור:

ויצא תרח מאור כשדים הוא ובניו, ללכת ארצה הלבנון וארצה כנען וישב בחרן. וישב אברם עם תרח אביו בחרן שבועים שנים [כלומר ארבע-עשרה שנה]. ויהי בשבוע השישי בשנה החמישית בו, ויקם אברם וישב בלילה בראש החדש השביעי להביט בכוכבים, מהערב עד הבוקר, לראות מה יהיה מעשה השנה בגשמים, ויהי הוא יושב לבדו ומביט. ויבוא דבר בלבו ויאמר: כל אותות הכוכבים וכל אותות השמש והירח הכל ביד ה', ולמה אני חוקר. ברצונו ימטיר ערב ובקר, וברצונו יוריד טל, והכל בידו הוא. ויתפלל בלילה ההוא ויאמר: אלהי, אל עליון, אתה לבדך לי אלהים ואתה בראת הכל והכל מעשה ידך הוא, ובך ובעבודתך בחרתי. הצילני מיד הרוחות הרעים המושלים במחשבות לב איש ואל יתעוני מאחרי אלוהי.

(ספר היובלים 12:15-21)

הינה עדות קדומה למוטיב הנראה לעיל, "אברהם המלומד באסטרונומיה". אצל יוספוס, ידיעת אברהם את אורכן המדויק של השנה השמשית והירחית היא שהביאה אותו להבין כי גרמי השמיים אינם מושלים בנו. כאן אברהם, אסטרונום מוכשר, מתבונן באותות השמיים כל הלילה בראש החודש השביעי על מנת להעריך את כמות הגשם שנגזרה לשנה הקרובה – עד שנכנס "דבר בלבו". אין אנו יודעים אם האל הכניס זאת לליבו, או שמא מדובר כאן בתובנה שהושגה מתוך הרהוריו שלו. כך או כך, פתאום אברהם מבין כי הכול בידי בורא העולם: "ברצונו ימטיר ערב ובקר, וברצונו יוריד טל, והכל בידו הוא". מסקנה זו מביאה אותו לפנות היישר לאל זה (תפילתו הראשונה של אברהם ב"ספר היובלים"). אומנם אין הוא מבקש על הגשמים; יש בליבו כנראה משאלות דחופות יותר. ◀

להלן אביא קטע מתוך החיבור הידוע כיום בשם "ספר היובלים" (שבמקור נקרא "ספר מחלקות העתים לתורה ולתעודה ליובליהם ובשבועותיהם..."). ספר זה נכתב בידי מחבר עלום-שם בערך בשנת מאתיים לפני הספירה. הוא משכתב חלק גדול מספר בראשית ותחילת ספר שמות, ובתוך כדי דיבור משלב אוצר עשיר של פרשנות המקרא הקדומה.

הינה דיוקנו של אברהם המתעמת עם אביו תרח בנושא עבודת האלילים, בגרסת "ספר היובלים":

וידבר אברם אל תרח אביו ויאמר: אבי, ויאמר: הנני בני. ויאמר: מה התשועה והתועלת לנו מהאלילים האלה אשר תעבדם. כי אין בהם רוח, כי אלמים הם ושגגת הלב הם, אל תעבדום. עבדו את אלוהי השמים המוריד טל וגשם על האדמה ואשר ברא הכל בדברו וכל החיים מלפניו הם. ולמה תעבדו את אשר אין בהם לב ורוח, כי מעשה ידים הם ועל כתפיהם תשאום, ואין לכם בהם תשועה, וחרפה גדולה הם לאשר יעשום, ושגגת הלב לאשר יעבדום. אל תעבדום. ויאמר תרח: ידעתי בני. ומה אעשה לעם הזה אשר ציוונו לשרת לפניהם? ואם אומר להם האמת והרגוני כי הלכה נפשם אחריהם לעבדם ולהללם.

החרש בני פן יהרגוך. (ספר היובלים 12:7-1)

תרח מוצג כאן כעובד אלילים, יסוד הנובע מהמילים "ויעבדו אלהים אחרים" ביהושע (כד:ב). לא זו בלבד שתרח עבד אותם, הוא אף מופיע כאן (כפי שיופיע מאוחר יותר במדרשי חז"ל) ככוהן המשרת במקדש האלילים. ובכל זאת אין תרח מאמין בכוחם. לטענת "ספר היובלים", תרח עשה את שירותו בעל כורחו. דומה כי בעיני המחבר, גם אביו של אברהם לא היה מסוגל ללכת אחרי דברי שווא אלה (!) למרות אזהרות אביו לא היה אברהם יכול להבליג על שנאתו לעבודה זרה, ולילה אחד התגנב לתוך המקדש על מנת להצית את הגילולים

אלא שכעת הוא שוקל את האפשרות לחזור לשם על פי הזמנת בני העיר.

כידוע, מוטיבים פרשניים הועברו מפה לאוזן ומדור לדור לאורך תקופת הבית השני, ולכן אין פלא שחלק גדול ממוטיבים אלה הגיעו גם לאוזני חז"ל. במקרה של אברהם ניתן לזהות בקלות את "תרח העובד עבודה זרה" ושאר מוטיבים שנזכרו לעיל בגלגוליהם החז"ליים. אך הקשר בין המוטיבים שבספרים החיצוניים לבין כתבי חז"ל לא תמיד מובן מאליו. הינה למשל מה שנאמר בבראשית רבה על אודות הפסוק "לך לך" בבראשית יב:

אמר רבי יצחק: [למה הדבר דומה?] לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שבירה הייתה בלא מנהיג? הציץ הקדוש ברוך הוא; אמר לו, אני הוא המנהיג, אדון כל העולם. (בראשית רבה יב:א)

המילה "בירה" כאן מציינת בית מגורים בתקופה ההלניסטית-רומאית, כאשר ה"מנהיג" שלו הוא הממונה על שמירת הבית. ברם משמעות המילה "דולקת" שנויה במחלוקת: יש המפרשים אותה במובן של "בוערת", ויש המסבירים אותה במובן של "מוארת". איזה מהסברים אלה הוא הנכון, ומהו הקשר לאברהם? המשל של ר' יצחק יכול להתפרש על בוריו בעזרת הכתוב ב"ספר היובלים". לאחר יציאתו מאור כשדים אכן היה אברהם דומה לאיש המשל, "שהיה עובר ממקום למקום" ושהגיע לילה אחד לבית מגורים שכולו מואר. אמר עובר האורח בליבו: "האם תאמר שבירה הייתה בלא מנהיג?" כלומר, האור הבוקע מתוך הבית הזה בוודאי מעיד על הימצאותו של ה"מנהיג" בפנים. מייד הציץ בעל הבירה עליו מבפנים ואמר לו: "אני הוא המנהיג". כמו כן אברהם, הבקי באסטרונומיה, התבונן באותות השמיים לילה אחד, אולי כדי לראות, כדברי "ספר היובלים", "מה יהיה מעשה השנה בגשמים". אלא שלפתע פתאום

בעל "היובלים", ועימו סופרים אחרים בתקופת בית שני, האמינו כי השמיים מלאים במלאכים, בעיקר מלאכים רעים. מלאכים אלה דומים לחיידקים: אין אדם רואה אותם, אבל הם יכולים לחדור לתוך תוכו ולהכניס בו כל מיני מחשבות רעות ואף לגרום למותו. לכן ראשית כול מבקש אברהם מהאל שלא לתת למלאכים אלה לשלוט בו. לאחר מכן הוא מגיע לנושא אחר, המעסיק אותו כבר זמן מה: מה החליט בעניין עיר מולדתו, אשר אזרחיה כנראה מחלו לו על שרפת האלילים ועכשיו הזמינו אותו לשוב לארץ כשדים:

האשוב אל אור כשדים אשר ביקשו פני לשוב אליהם, ואם אשב פה במקום הזה? דרך ישרה לפניך הצליחנה ביד עבדך ויעש, ואל ילך בשגגת לבו, אלהי. הוא כילה לדבר ולהתפלל והנה נשלחו דברי ה' אליו בידי [כלומר, בידי מלאך הפנים, מספר הספר] לאמר: 'קום [לך] מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול ורב. (ספר היובלים 21:12-22)

בעל "היובלים" מציע מובן חדש לדברי ה' בבראשית יב:ב: "לך לך מארצך וממולדתך". כלומר, אל תיענה לבקשת אנשי כשדים לחזור לארצך אור כשדים ולקרוביך שעדיין נמצאים שם. ולא עוד, אלא לך גם "מבית אביך", כלומר אל תישאר פה, בעיר חרן, עם אביך, אלא לך לך הלאה, "אל המקום אשר אראך". הזמנה זו מידי אנשי אור היא כמובן המצאה של מחבר "היובלים", והיא נועדה לא רק להבהיר את דברי האל בפסוק הנידון, אלא גם לתת מענה לבעיה גדולה יותר העולה מן הרצף הסיפורי שבספר בראשית: אם אברהם, ועימו תרח ושאר בני משפחתו, כבר יצאו מאור כשדים (בבראשית יא:לא), מדוע בפרק הבא אמר ה' לאברהם ללכת "מארצך וממולדתך ומבית אביך"? הרי הוא כבר עזב אותם ונמצא כעת בחרן(!)

אך לפי שכתוב "ספר היובלים", רצף העניינים נראה הגיוני לחלוטין: אברהם אכן עזב את ארצו מזמן,

מאוחרים יותר להוסיף על המקור או לגרוע ממנו, ובכך לעיתים לשנות את משמעותו בכול וכול.

אך במרוצת הזמן האפשרות להכניס שינויים לתוך הטקסט הצטמצמה. בשלהי תקופת המקרא עדיין הוכנסו פה ושם מילה או אולי משפט שלם. במקרה אחד

סופר אלמוני ראה לנכון לבדות מליבו שירת מרים חדשה בהקשר של פרק טו בספר שמות, אבל אלה מקרים מעטים. ניתן לדמות את השינויים שהוכנסו בכתבי הקודש לצורת משפך, רחב למעלה וצר למטה, עד אשר בסוף התהליך היה אי אפשר לשנות אפילו אות אחת: התנ"ך, שהתחיל את דרכו כדבר גמיש ורענן, הפך לטקסט קפוא ומאובן. ברם משפך זה אינו אלא אשליה. עוד באמצע התהליך המתואר התחילה הפרשנות הקדומה לשנות את הטקסט מבלי לגעת באות אחת ממנו. פרשני קדם פשוט שינו את הבנת הכתבים, וכך הפך אברהם להיות המונותיאיסט הראשון, שלמד את אמנות הייחוד מתוך בחינת

תנועות הכוכבים, דבר שהביא את האל לקחת אותו – ולא את אביו או אחיו – ממסופוטמיה עד לארץ כנען ולהוריש ארץ זאת לבני בניו. הודות לשינויים אלה ורבים אחרים המתועדים בספרים החיצוניים ובמגילות קומראן הצליח המקרא לשמר את גמישותו המקורית עד לימי חז"ל והלאה, ולמעשה אין זאת גוזמה לומר שגמישות זאת מתקיימת גם בפרשנות המקרא עד היום. ■

הוא הבין כי לכוכבים אין כוח כשלעצמם, והם אינם אלא כמו מנורות המאירות את ה"בירה" שבמשל. הם מציינים את הימצאותו של האל האמיתי "בפנים". באותו רגע השקיף הקדוש ברוך הוא על אברהם ואמר לו: "אני הוא המנהיג, אדון כל העולם".

*

איור 1. אברהם מפנה את גבו לעבודת הכוכבים. פרט [שחזור] מציור קיד בבית הכנסת דורא אידופוס שבסוריה, בשנת 245 בקירוב. באדיבות מוזיאון העם היהודי בבית התפוצות, המרכז לתיעוד חזותי ע"ש אוסטר, תצוגת הקבע הישנה

אילו הייתה היריעה רחבה יותר, יכולתי להמשיך ולדון באירוע מתוך חיי אברהם שהעסיק את כל פרשני קדם, הלא הוא סיפור עקדת יצחק. ברם אין היריעה רחבה יותר, ולכן אסיים בהערה כללית על הזיקה אשר בין המדרש הקדום לבין התנ"ך עצמו. ניתן לראות בקריירה של התנ"ך תהליך של הצטמצמות הדרגתית. כפי שהראו חוקרי המקרא במשך מאתיים השנים האחרונות, כמעט שאין ספר במקרא שלא עבר שינויים רבים בתהליך מסירתו מדור לדור. בתחילת תהליך זה היה ניתן לשנות את הטקסט מכף רגל ועד ראש: חוקרי המקרא

מסכימים שספר ישעיהו שלנו (למשל) כולל חומר רב אשר אינו שייך לתקופתו של הנביא: לא רק ש-27 הפרקים האחרונים חוברו בידי מחבר אלמוני שחי כמאה וחמישים שנים לאחר ישעיהו, אלא שקטעים נוספים רבים הוכנסו לתוך 39 הפרקים הקודמים. הוא הדין גם באשר לספרים אחרים (אומנם בממדים דראסטיים פחות). דומה שכתבי הקודש אכן היו קדושים, אך לא עד כדי מניעה מחכמים

לניחות מפורט יותר בנושא דמותו של אברהם בפרשנות הקדומה ראו מאמרי "המקרא, ספר היובלים ומדרשי חז"ל", בתוך: יוסף הקר (עורך), תְּקִמַת־לֵב – עולמם של חז"ל: ספר זכרון ליפה הקר (ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ז, 25–38).